

Beelden spreken nooit voor zichzelf

Een zekere Frederick Barnard gebruikte in 1921 in een advertentie voor een drukbedrijf de volgende uitdrukking: 'One look is worth a thousand words'. In het Nederlands kennen we de uitspraak als 'een beeld zegt meer dan 1000 woorden'. Daarmee geven we aan dat beelden in één oogopslag iets duidelijk maken wat met woorden veel meer tijd en uitleg zou vergen.

Ik durf hieraan te twijfelen. Neem nu de foto die we hier zien. Albert Einstein is die dag 72 jaar geworden en na een lange dag drommen heel wat fotografen rond de wachtende limousine die hem thuis moet brengen. Op de achterbank zit Einstein ingeklemd tussen zijn collega Frank Aydelotte en diens vrouw. Einstein kijkt stoïcijns voor zich uit. De fototoestellen klikken en Einstein vraagt ermee op te houden want hij is moe. Op een gegeven ogenblik vraagt een fotograaf - Arthur Sasse – hem toe: 'Professor, lacht u alstublieft eens voor uw verjaardagsfoto?' Vliegensvlug steekt Einstein zijn tong uit. Mogelijk dacht hij de fotograaf te snel af te zijn maar de foto is genomen. Het beeld vangt Einstein als hoe we hem graag herinneren, als een excentriek genie. Die ene flits is niet alleen het meest beroemde beeld van Einstein, het is ook miljoenen keren herdrukt op posters, wenskaarten of T-shirts. Voor de meeste mensen *is* Einstein dit beeld, ze laten er hem mee samenvallen.

Spreekt dat beeld nu voor zichzelf? Of laten we eerder het beeld iets tonen wat we graag willen, net name dat in onze opvatting professoren onvermijdelijk ook altijd gekken zijn, mensen met een 'vijs los' zoals we in de spreektaal zeggen?

Zelfs al willen we niet liegen, beelden tonen onvermijdelijk een perspectief, een momentopname. Het meeste weten we echter niet: waarom, waartoe, wat is er net ervoor en net erna gebeurd, wie heeft de foto genomen enzoverder. Daarom is het evident dat we veel woorden nodig hebben om de beelden op te helderen. Of het beeld meer zegt dan die woorden is dus zeer de vraag.

Beeldcultuur

Zelfs in een beeldcultuur kunnen we niet anders dan blijven communiceren, zowel over wat we weten als over wat we niet weten. Als er vandaag iets interpretatie behoeft, dan wel de beelden die ons alomtegenwoordig omringen. Niet alleen bestaan er talloze voorbeelden van gemanipuleerde foto's. We moeten de beelden ook kunnen begrijpen. Ergens naar kijken, staat immers niet gelijk met iets zien; en iets zien, wil niet zeggen dat je het juist gezien hebt of dat je begrijpt wat het beeld uitdrukt. Dat is geen nieuw probleem, wel dient het zich in groter tempo aan dan voorheen.

In 1935 schreef filosoof Walter Benjamin zijn bekende werk *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit* (Het kunstwerk in het tijdperk van zijn technische reproduceerbaarheid) waarin hij onder meer de opkomst van de fotografie en de film bespreekt als toenmalige nieuwe media die de aard en de functie van een kunstwerk fundamenteel hebben veranderd. Benjamin stelt dat traditionele kunstwerken een *aura* bezitten door hun uniciteit. We moeten ervoor naar een museum waar het originele werk hangt. Foto's daarentegen zijn technisch reproduceerbaar. Zoals Einsteins foto kunnen we ze ontelbaar keren kopiëren waardoor de aura ervan verdwijnt. Het werk is niet langer uniek of gebonden aan een specifieke context.

Net als in de tijd van Benjamin maken we vandaag een beeldrevolutie mee die ik zou willen samenvatten als het tijdperk van de representatie. Het gaat er in deze tijd niet om met beelden te getuigen van een werkelijkheid daarbuiten; wel dat je zonder beelden niet bestaat. De representatie haalt stilaan de bovenhand op de werkelijkheid: ik sta op foto, dus ik ben. Zo geloven mensen je niet dat je 20km hebt gelopen of op een heuvel hebt gefietst zonder dat daar beelden van zijn of data die je dan deelt via apps als strava. Die beelden dienen niet om getrouw te zijn aan de realiteit maar om anderen voor te houden hoe succesvol we zijn. Wie even naar Instagram kijkt, ziet hoe angstwekkend gelukkig daar iedereen lijkt te zijn. De realiteit – bv. dat de cijfers van depressie, burn-outs of andere mentale ziektes blijven stijgen – wijst er helaas op dat het echte leven substantieel verschilt van onze representatie.

Kortom, we beantwoorden niet aan het beeld dat we van onszelf ophouden. Wel houden we het in stand omdat niet de werkelijkheid maar de representatie primeert. Noem het gerust een vorm van collectieve schizofrenie.

Als de wetenschap het al niet meer weet

Dat brengt mij bij de tweede doodoener van de middag, eentje die je vaak op sociale media kan lezen: “als zelfs de wetenschap het al niet meer weet”. Wie als wetenschapper de moeite doet iets uit te leggen en daarbij ook aangeeft wat we niet weten, krijgt al snel dit verwijt naar het hoofd geslingerd. Daarmee bedoelen de critici dat wetenschappers sukkels zijn die uitblinken in nietszeggendheid, dat ze in hun zogeheten ivoren toren leven en dat als puntje bij paaltje komt, je er niets mee kan aanvangen. Want ja, wat is dat nu met al die geleerden? Dat zit daar ganse dagen onderzoek te doen en komt ons daarna vertellen dat ze het niet eens zelf weten.

Dat verwijt is best grappig, zeker omdat het vaak juist is. Wetenschap bestaat voor een groot stuk uit twijfel en onzekerheid, uit interpretatie en voorlopigheid. Wij kunnen niet zomaar iets beweren. Daarom is het onze plicht ook de twijfel en onzekerheid kenbaar te maken. In onderscheid met de complotbedenkers zijn onderzoekers immers aan spelregels gebonden.

Sociale media hebben daar geen last van. Daar is iedereen expert in alles: de maandag zijn ze ingenieur, de dinsdag viroloog, de woensdag nucleair deskundige, de donderdag klimaatexpert en de vrijdag econoom. En ze zijn ongelooflijk zeker van zichzelf. Daar kunnen wetenschappers alleen maar jaloers van zijn. Het moet zalig zijn om complotten te bedenken. Het volstaat te zeggen dat ‘ze’ iets achterhouden en dat je ‘het systeem’ niet kan vertrouwen en klaar is kees. Als je vervolgens vraagt naar een bewijs van het complot krijg je meestal het volgende antwoord: degenen die het complot hebben bedacht, hebben het zo goed gedaan dat ze zelfs hun sporen hebben uitgewist. Dat we geen bewijzen vinden, is dan het ultieme bewijs dat er zeker iets achter zit. Makkelijk toch? Als u dus deze avond thuiskomt en er ligt niemand onder het bed van je partner, weet je meteen

met zekerheid dat je partner is vreemdgegaan. Dat worden leuke gesprekken.

Water

Soit, alle gekheid op een stokje: de wetenschap weet het inderdaad soms niet en dat toegeven, maakt net de sterkte ervan uit. Daarom is wetenschapscommunicatie niet alleen een kwestie van het goed te kunnen uitleggen. Minstens even belangrijk is duidelijk te maken wat je niet weet en waarom dat zo is. Dat vervolgens goed en helder proberen uitleggen, is een opgave die alle wetenschappers ter harte zouden moeten nemen. Wetenschapscommunicatie bestaat er echter niet in dingen eenvoudiger te maken. Dat is een groot misverstand. Ik wantrouw degene die een voordracht begint met 'het is complexer dan dat maar ik zal het voor jullie even simpeler maken'. Dat is beledigend voor het publiek en bovendien wijst het op onkunde. De volle complexiteit uitleggen en toch toegankelijk zijn, daarover gaat het bij wetenschapscommunicatie. Dat is trouwens veel moeilijker dan doen alsof je publiek niet in staat zou zijn iets te begrijpen. De kunst is niet de dingen eenvoudiger maken dan ze zijn. Eerder gaat het erom je vakjargon achterwege te laten, je niet te verstoppen achter voetnoten en citaten en na te gaan of je in feite zelf iets te zeggen hebt. Dan pas zal blijken of je het zelf hebt begrepen.

Dit brengt mij opnieuw bij Einstein van wie ook de uitspraak bekend is dat 'God niet met de dobbelstenen gooit'. In het Duits klinkt het mooier: *Gott würfelt nicht*. Hij bedoelde daarmee dat het universum niet willekeurig werkt, dat er een diepere logica in de natuurwetten zou zitten en de dingen zich niet zomaar willekeurig voordoen.

Ik zal vandaag die fundamentele discussie niet beslechten en beperk me tot de vaststelling dat de natuur of het universum op zijn minst getuigt van een grote creativiteit en complexiteit. Daarom is er zoveel wetenschap nodig natuurlijk want zelfs een druppel water zit zeer vernuftig in elkaar. Dat schijnbaar eenvoudige dingen complex zijn, ook daarvan kunnen en moeten wetenschappers getuigen. Soms denken we dat iets helder is, terwijl het tegendeel het geval is.

Uit onderzoek blijkt

Hiermee ben ik aangekomen bij de derde en laatste doodoener van vandaag: ‘uit onderzoek blijkt dat’. Daarmee wordt gesuggereerd dat de data die onderzoekers genereren geen interpretatie zouden nodig hebben. Het tegendeel is doorgaans het geval. Net als de beelden zijn ook data nooit zo klaar als pompwater. Data en cijfers worden vaak opgevoerd als een autoriteitsargument, een beetje zoals ze in reclames worden opgevoerd: ‘uit onderzoek blijkt’ dan dat het nieuwste wasmiddel alweer witter wast dan het vorige. Ik vraag me oprecht af hoe dat kan, *nog* witter. Al van toen ik klein was herinner ik me dat in de reclame het nieuwe wasmiddel altijd witter wast dan het vorige wasmiddel. Ooit moet witte was dus pikzwart geweest zijn.

In onderscheid met reclame getuigt wetenschapscommunicatie in de allereerste plaats van wat niet vanzelfsprekend is. De nood aan informatie, duiding en inzicht is vandaag bijzonder groot, en dit betekent ook dat we schijnzekerheden moeten blootleggen. In onze samenleving circuleren heel veel antwoorden op vragen die niet eens scherp zijn gesteld. Dan misbruikt men de uitspraak “uit onderzoek blijkt” om het nadenken te doen ophouden terwijl we vooral nood hebben aan het omgekeerde. Daarnaast moeten we tonen hoe lastig het is om data juist te interpreteren, of meegeven dat er vaak meerdere interpretaties mogelijk zijn en het ultieme antwoord voorlopig uitblijft. Wetenschap eindigt niet bij de data. Het begint pas ermee.

Daarom, en dit ten tweede, betekent wetenschapscommunicatie ook altijd leren luisteren naar wat anderen of de wereld ons te vertellen heeft. Luisteren is minstens even belangrijk als spreken en toch zijn we er niet goed in vandaag. Vele mensen voelen zich niet meer gehoord. Die klacht weerklinkt al een tijdje behoorlijk luid. Ze hangt samen met een gebrek aan erkenning. Hoe zou het ook anders? Omdat iedereen de hele tijd door aan het communiceren slaat, is er immers niemand meer over om te luisteren naar wat anderen te zeggen hebben.

Als we echter anderen geen plaats aan tafel gunnen omdat we denken vooral zelf veel te zeggen te hebben, zullen we onvermijdelijk eindigen in een echokamer waarin we zeer luid applaus zullen krijgen van zeer weinig mensen. Wetenschappers moeten zichzelf wapenen tegen die verleiding.

Wetenschap draait niet om zelf in het licht te staan maar om de schaduwkanten van onze zekerheden en al te snelle conclusies op tafel te leggen. Dat doe je door met mensen te spreken en naar hen te luisteren.

Naar buiten stappen als wetenschapper zou in feite een contradictie in de termen moeten zijn. Wetenschap lijkt wat mij betreft heel erg op de band van Möbius die u hier afgebeeld ziet. Dat is een topologische figuur waarbij binnen en buiten in elkaar overgaan en onmogelijk van elkaar te onderscheiden zijn. De plaats die wetenschap bekleedt in de samenleving, is volgens mij die van de band van Möbius: geplooid, speels en lastig, complex en tegelijkertijd kinderlijk eenvoudig.

We moeten het niet moeilijker maken dan het is, zeg men, maar het omgekeerde klopt evenzeer: communiceren betekent niet dat we het makkelijker moeten maken dan het is. Wel dat we toegankelijk moeten zijn in ons spreken en ons niet mogen verstoppen achter woorden die er alleen toe dienen om weg te stoppen dat we het zelf niet hebben begrepen.

Prof. Dr. Ignaas Devisch

Universiteit Gent